

GUSTÁV PAVLOVIČ, PROFIL SOCIALISTICKÉHO VEDCA

Peter Gavora

Abstrakt: Príspevok charakterizuje Gustáva Pavloviča, popredného pedagóga, výskumníka, organizátora školstva a ideológa socialistickej pedagogiky. Stručne uvádza jeho organizačnú a publikačnú činnosť a rozsiahlejšie sa venuje rozboru výskumu, ktorý autor publikoval v objemnej monografii „Akcelerácia vývinu a socialistická škola“ (1975). Podrobne opisuje výskumnú metódu a stručne uvádza hlavné zistenia o akcelerácii mentálneho vývinu detí v porovnaní s ich rovesníkmi spreď dvadsiatich troch rokov. Na druhej strane však ukazuje, že interpretácia zistení bola nadsadená a značne poplatná socialistickej ideológii.

ÚVOD

Gustáv Pavlovič (1907 – 1990) bol popredným pedagógom, výskumníkom, organizátorom školstva a komunistickým ideológom. Jeho väzba na inštitúciu, ktorá v tomto roku oslavuje svoje sté jubileum, bola tesná. Bol jedenásť rokov vedúcim katedry pedagogiky na tejto fakulte (1959 – 1970) a zakladateľom a vedúcim Pedagogického ústavu FiF UK (1967 – 1972). Mimoriadne aktívny bol i mimo pôdy fakulty. Bol vedúcim odboru vysokých škôl Povereníctva školstva, vied a umení (1951–1953), rektorom Vysokej školy pedagogickej v Bratislave (1953–1959). Založil Štátny pedagogický ústav, Ústav experimentálnej pedagogiky SAV, podieľal sa na založení časopisu Jednotná škola. Bol členom školskej komisie ÚV KSC a ÚV KSS, lektorom ÚV KSC i ÚV KSS a vykonával ďalšie dôležité stranické funkcie (Kudlačová, 2020).

Jeho pozíciu na pôde československej pedagogiky zhodnotil výstižne O. Baláž pri príležitosti Pavlovičových sedemdesiatin:

„Prof. dr. Gustáv Pavlovič, DrSc. je jedným z najvýznamnejších slovenských marxistických pedagógov. Rozhodujúcou mierou sa zaslúžil o rozvoj socialistickej školy a pedagogiky v Československu. Svoj nekompromisný marxisticko-leninský postoj, vlastenectvo a internacionalizmus aktívne prejavoval v najzložitejších situáciách. Jeho podiel na tvorbe školskej politiky KSČ a na jej realizácii je významný.“ (Baláž, 1976, s. 724)

Pavlovič publikoval práce, ktoré profilovali socialistickú pedagogiku v Československu. Boli to napríklad knihy „Polytechnická výchova v SSSR“ (1959), „Základy pracovnej a polytechnickej výchovy“ (1960), „K histórii československej socialistickej školy“ (1977). Jeho vrcholným dielom je práca „Akcelerácia vývinu a socialistická škola“ (1975), mohutná 470 stránková monografia opisujúca rozsiahly výskum žiakov v kontexte školy a spoločnosti. Môžeme ju považovať za hlavné dielo Pavloviča.

Cieľom tohto príspevku nie je zdokumentovať široké politické, publikačné, pedagogické a organizačné aktivity Pavloviča, a vlastne ani nie je zámerom zhodnotiť jeho komunistickú orientáciu a jej vplyv na formovanie pedagogického prostredia u nás. Chceme len vecne ukázať ako výskum, ktorého najvyšším etickým princípom má byť objektívna interpretácia reality, sa v jeho podaní stal slúžkou politickej moci. A pritom nemusel byť, pretože sám osebe je skvelý. A to čiastočne i vtedy, keď naň kladieme súčasné vedecké kritériá.

VÝSKUM AKCELERÁCIE VÝVINU DIEŤAŤA

V tomto výskume sa Pavlovič venoval otázke, do akej miery sa detský mentálny vývin zrýchľuje vplyvom spoločenských, ekonomických, kultúrnych a edukačných vplyvov. Túto otázku sa rozhodol riešiť mohutným výskumom, v ktorom preskúmal 17 318 detí študujúcich na základných školách. Zvedavou otázkou je, prečo bolo potrebné zorganizovať takýto veľký a drahý výskum a dokazovať zrýchlenie mentálneho vývinu detí, keď toto zrýchlenie je očividné – veď každej rodine mladšia generácia prekonáva tú staršiu rozhl'adom, uvažovaním i dôvtipom. Akceleráciu vývinu dieťaťa tiež dokazovali početné zahraničné výskumy.

Pavlovičov výskum nebol zbytočný. Veda potrebuje permanentne preverovať doterajšie dáta a prehlbovať a rozširovať poznatky novými zisteniami. Toto je ešte dôležitejšie vtedy, keď sa výskumná otázka týka základného výskumu – ako to bolo v prípade Pavloviča. Základný výskum je založený na rozsiahlych dátoch, ktoré boli získané na robustných výskumných súboroch, prináša námety pre aplikovaný výskum a má silné vyústenie do vzdelávacej praxe.

Na svoj výskumný zámer Pavlovič získal podporu politických a vládnych orgánov. Bol favoritom vtedajšieho povereníka školstva Mateja Lúčana, mal významné kontakty na ministerstve školstva, kde spolupracoval s Martinom Hargašom, a mal vplyv i na vedenie univerzity, keď mohol založiť ústav, ktorý sa venoval výlučne jeho výskumu.

Tento výskum realizoval Pavlovič v decembri 1964. Na získanie údajov použil kresby žiakov. Žiaci ilustrovali dve jednoduché básničky, pričom jedna opisovala vidiecke, druhá mestské prostredie. Výhodou bolo, že kresba je univerzálnou metódou, môže sa použiť s identickou inštrukciou v rôznom detskom veku a môže sa zadať hromadne. Nevyžaduje si nijaké technické zariadenie alebo špeciálne organizačné podmienky. Pavlovičovi v podstate nešlo o výtvarný aspekt kresby, ale o to, ako kresba odrážala mentálnu (niekde uvádza intelektovo-technickú) úroveň dieťaťa. Na tento účel zaradil kresby žiakov do vývinových kategórií. Pri základnej kategorizácii rozlišoval kresbu syntetickú, hĺbkovú a perspektívnu. Každú kategóriu však ešte triedil do viacerých podkategórií. Napríklad syntetickú kresbu triedil na fyziologickú a difúznú kresbu a na vecnú syntézu. Tieto kategórie a subkategórie potom interpretoval psychologicky ako štádiá mentálneho vývinu dieťaťa. Signifikantné znaky danej kategórie a subkategórie autor definoval veľmi podrobne, čo bolo dôležité pre presnosť a spoľahlivosť kategorizácie. (Tá bol overená na menšej vzorke kresieb nezávislým hodnotiteľom Dr. Mikulášom Milanom z Výskumného ústavu pedagogického.) Výborným ťahom Pavloviča bolo, že úroveň kresby dal do vzťahu s množstvom demografických, psychologických, sociálnych a školských premenných – spolu ich bolo 24. Tak vytvoril mohutný a košatý súbor dát a vzťahov. Zisťoval napríklad domáce zázemie žiaka (TV, vlastná knižnica, existencia súrodencov, vzdelanie a zamestnanie rodičov). Školské premenné reprezentoval priemerný prospech žiaka, prospech z výtvarnej výchovy, záľuba v kreslení, návšteva družiny, kvalifikácia učiteľa a lokalita školy. Potom ukázal, ako tieto premenné súvisia s úrovňou detskej kresby.

Keby Pavlovič publikoval len tieto dáta, získal by dostatočne vysoké vedecké ocenenie. Lenže on urobil ďalší skvelý krok. Tieto dáta porovnal s tými, ktoré získal ako mladý výskumník vo svojej dizertačnej práci o 23 rokov skôr, takže porovnaním údajov z dvoch období mohol „odčítať“ mieru akcelerácie. To už bol „hviezdny“ vedecký krok a ukážka dômyselného plánovania a snád' i výskumného šťastia. Tento výskum realizoval v roku 1941 v totožných školských lokalitách a identickou výskumnou metódou (Pavlovič, 1946).

Nie je úlohou tohto príspevku podrobne opísať výskumné zistenia o nárastoch akcelerácie. Len stručne zhrnieme, že šesťročné deti, ktoré v r. 1964 žili vo vidieckom prostredí, získali dvojnásobný vývinový náskok oproti deťom z roku 1941. U detí z polovidieckého prostredia tento vývinový náskok tvoril jeden

a pol roka. Mentálna úroveň mestských detí sa zvýšila o jeden rok. Dáta tiež ukázali, že mentálne rozdiely medzi vidieckymi a mestskými deťmi boli v roku 1964 menšie ako v roku 1941. Znížili a tiež rozdiely medzi dievčatami a chlapcami.

Pavlovič pracoval v prostredí komunistického režimu a týmto výskumom ho chcel podporiť. Jeho úlohou bolo dokázať, že život v socialistickej spoločnosti pozitívne vplýva na intelektový rozvoj žiakov. Táto politická úloha ho nútila vysloviť určité myšlienkové i metodologické skoky, ktoré nielenže deformovali zistenia, ale ich vlastne znehodnotili. Tam, kde sa Pavlovič pohybuje na úrovni zistení o jednotlivých psychologických, demografických, kultúrnych a vzdelávacích premenných a ich vzťahu k detskej kresbe, sú jeho zistenia čisté. Ide o konkrétne čísla, percentá, korelácie, štatistické signifikancie. Keď ich však vysvetľuje ako dôsledok spoločenských a politických pomerov, jeho závery sú nepodložené. Nie je totiž možné dať do vzťahu ukazovateľ „socialistická spoločnosť“ s konkrétnymi dátami a vyvodiť z toho dôsledky. Odborne povedané, socialistická spoločnosť nie je premenná výskumu, nie je totiž merateľná (spočítateľná) ako napríklad vek žiaka, počet kníh v domácnosti, alebo kategorizovateľná ako pohlavie žiaka alebo druh zamestnania rodiča.

Pavlovičove grandiózne závery sú nielenže nepresné, ale aj zábavné: „V kapitalistickej spoločnosti prebiehajú tieto akceleračné procesy živelne, jednak ich nepriaznivo ovplyvňuje triedna obmedzenosť buržoázie. Buržoázia má často strach z revolučného rozvoja vedy a techniky. V socialistickej spoločnosti naopak prebiehajú tieto procesy plánovite bez triednych bariér. Nám ide o zvládnutie živelných síl, o nadvládu ľudí nad živelnými silami a procesmi.“ (Pavlovič, 1975, s. 11)

Ešte väčším interpretačným skokom je tvrdenie, že jeho výskum potvrdil lepšie vývinové možnosti detí žijúcich v socializme v porovnaní s možnosťami kapitalizmu. „V skutočnosti porovnáваме navzájom aj dva politické systémy: socialistický a kapitalistický. To sú množiny rôznopolárnych prvkov, ktoré majú v podstate aj rozličný vplyv na taký komplikovaný systém, ako je dieťa. Už z týchto stručných záverov vidieť, že je to systém socialistický, ktorý je pre vývin dieťaťa neporovnateľne priaznivejší.“ (Pavlovič, 1975, s. 101).

AKCELERÁCIA VÝVINU A ŠKOLA

Pavlovič tiež preskúmal, ako súvisí akcelerovaný vývin žiakov so školským vyučovaním. Presnejšie povedané, usiloval sa zistiť, ako škola využíva zistený vývinový náskok, alebo či dokonca detský vývin neposúva. Opäť sa môžeme opýtať, či táto výskumná otázka nie je zbytočná. Je predsa prirodzené, že škola poskytuje žiakom všestranné možnosti mentálneho rozvoja. Žiaci sa počas de-

viatich ročníkov základnej školy učia poznatky v širokom spektre predmetov, vyučovanie prebieha podľa predpísanej metodiky a vedie ich (vo väčšine prípadov) kvalifikovaný učiteľ. Ani v tomto prípade táto výskumná otázka nebola zbytočná.

Pavlovič hľadal dôkazy porovnaním úrovne detskej kresby s priemerným prospechom žiaka. Štatisticky sa ukázalo, že obidve tieto premenné (úroveň detskej kresby a priemerný prospech) vysoko korelujú. To je dôkazom, že spolu súvisia. Neprijemným zistením však bolo, že tieto korelácie sa s pribúdajúcimi ročníkmi systematicky znižujú. To Pavlovič interpretuje tak, že sa v priebehu povinného školského vzdelávania akceleračný prírastok stráca. S pribúdajúcimi ročníkmi sa znižuje aj priemerný prospech žiakov. Mentálny kapitál, s ktorým žiaci vstúpili do prvého ročníka základnej školy, sa nestal základom pre nasledujúci vzdelávací rast.

Autor takto nechtiac poskytol dôkaz, že základná škola, ktorá bola dôsledne vybudovaná na princípoch socialistickej pedagogiky, nepodáva predpokladané vzdelávacie výkony. Neformuje žiakov tak, ako to spoločnosť potrebuje. Pavlovič vymenúva niekoľko nedostatkov, ktoré sú toho príčinou. Je to najmä encyklopedicky dimenzované učivo a formálne, povrchové a mechanické pamäťové učenie sa.

Zistením narastajúcej disproporcie medzi úrovňou mentálneho vývinu žiakov a ich prospieváním v škole Pavlovič preukázal zlú službu strane a vláde, ktorá toto školstvo riadila. Zároveň si dal gól do vlastnej siete, pretože dlhé desaťročia toto školstvo sám ovplyvňoval.

PAVLOVIČ A PRACOVNÁ KOLEGIALITA

Pedagogický ústav Filozofickej fakulty UK, ktorý Pavlovič založil, mal v rôznom období až 7-10 pracovníkov. Ich úlohou bolo spracovať dáta výskumu akcelerácie vývinu a vytvoriť podklady pre jeho publikovanie. Pre tento účel bolo potrebné vyhodnotiť 34 000 kresieb žiakov a vytvoriť 146 tabuliek a grafov s legendami v troch jazykoch. Matematické výpočty realizovali štatistickí, ktorí pracovali s ručnými kalkulačkami. Pre teoretické kapitoly knihy pracovníci preložili zahraničnú literatúru, vyhľadali vhodné citáty alebo hľadali bibliografický údaj pre daný citát. Bez tejto mravčej niekoľkoročnej práce by sa výskum nedal spracovať, vyhodnotiť a monografia napísať. Keď sa na obhajobe tohto výskumu (dňa 23.1.1973 v budove Predsedníctva SAV v Bratislave) vyjadril prof. Emil Stračár, že tento výskum predstavuje kolektívnu prácu a že je dôstojné tento fakt uviesť v texte, autor to prešiel mlčaním. Je to dobrý príklad etiky i „kolegiálneho čítania“ tohto socialistickeho vedca.

ZÁVER

Príspevok charakterizuje prácu a výsledky pedagóga Gustáva Pavloviča so zameraním na jeho výskum akcelerácie detského vývinu. Prináša tieto posolstvá: Ideológia nie je dobrým kamarátom vedy a výskumu. Zaťažuje uvažovanie a odvádza vedca do slepých uličiek. Dobrou správou však je, že ak vedec dôveruje dátam, ktoré jeho výskumné nástroje priniesli, týmto slepým uličkám sa dokáže vyhnúť.

LITERATÚRA

- Baláž, O. (1976). Profil vedca, pedagóga, komunistu. *Pedagogika*, 25(6), 717–724.
- Kudlačová, B. (2020). Ideové východiská pedagogického myslenia na Slovensku v 40. rokoch 20. storočia a ich vyústenie do socialistickej pedagogiky. *Historica Scholastica*, 2. DOI: 10.15240/tul/006/2020-2-001
- Pavlovič, G. (1946). *Výskum detskej kresby. Syntéza a tretia dimenzia v grafickom prejave detí*. Bratislava: Štátne nakladateľstvo.
- Pavlovič, G. (1959). *Polytechnická výchova v SSSR*. Bratislava: SPN.
- Pavlovič, G. (1960). *Základy pracovnej a polytechnickej výchovy*. Bratislava: SPN.
- Pavlovič, G. (1975). *Akcelerácia vývinu a socialistická škola*. Bratislava: VEDA.
- Pavlovič, G. (1977). *K histórii československej socialistickej školy*. Bratislava: SPN.

SUMMARY

The article focuses on Gustáv Pavlovič, a leading pedagogue, researcher, organizer and ideologist of socialist pedagogy in Czechoslovakia. It briefly describes his organizational and publishing activities and extensively analyses the research that the author published in the monograph “Accelerácia vyvinu a socialistická škola” [Developmental acceleration and the socialist school] (1975). It describes the research method and briefly presents the main findings about the acceleration of children’s mental development as compared to their peers before twenty-three years. On the other hand, it shows that the interpretation of the findings was exaggerated and heavily indebted to socialist ideology.

Kontaktné údaje:

prof. PhDr. Peter Gavora, CSc.
Katedra pedagogiky
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Gondova 2, 811 02 Bratislava
peter.gavora@uniba.sk